

Jasmina Jerant

Žepnina kot sredstvo proti revščini in socialni izključenosti mladostnikov in mladostnic

Dobrodelni projekt Botrstvo

Mladostniki in mladostnice v starosti 15–17 let so najbolj izpostavljeni tveganju za revščino in socialno izključenost med vsemi evropskimi otroki. Pomanjkanje finančnih sredstev povečuje njihovo socialno izključenost, ta pa negativno vpliva na njihov socialni kapital in jih ujame v začaran krog revščine. Javna politika denarne socialne pomoči najstnicam in najstnikom, živečim v revščini, v obliki žepnine pomeni orodje socialne pravičnosti. Deset poglobljenih intervjujev s slovenskimi najstnicami in najstniki, ki prejemajo denarno socialno pomoč prek dobrodelnega projekta Botrstvo, razkrije, da takšen denarni transfer v imenu socialne pravičnosti pomaga pri spoprijemanju s socialno izključenostjo že pri tako majhnih stvareh, kot je kava z vrstniki, saj vpliva na dobro počutje, samozavest in večanje socialnega kapitala s tem pa na manjšanje revščine na dolgi rok. Glede na to, da gre za 30 evrov na mesec, bi bilo vredno razmisliti o višji denarni pomoči, ki bi še bolj razširila možnosti otrok, živečih v revščini. Pomembno odkritje je tudi, da se prejemnice in prejemniki transferja, čeprav so ga veseli, sramujejo, zato so rezultati raziskave argument v prid univerzalnemu temeljnemu dohodku.

Ključne besede: socialna pravičnost, socialna vključenost, enake možnosti, socialna enakost, adolescenca, denarna socialna pomoč.

Jasmina Jerant, magistra političnih znanosti (s Srednjeevropske univerze v Budimpešti) s specializacijo v socialni in politični teoriji. Kontakt: jasmina.jerant@gmail.com.

Pocket money as a tool against poverty and social exclusion of youngsters – Charity project Godparenting

The 15–17 years old youngsters are at the greatest risk of poverty and social exclusion among all European children. Lacking economic resources deepens their social exclusion which negatively impacts their social capital and traps them in poverty. Public policy of a financial aid (in form of pocket money) to teenagers living in poverty is therefore a tool of social justice. Ten in-depth interviews with Slovenian teenagers who received such a cash benefit through a charity project called Godparenting reveal that such a monetary transfer in the name of social justice aids in battling social exclusion even in case of small things like coffee with peers, as it positively impacts subjective well-being, self-esteem and strengthens social capital. Thus it alleviates poverty on a long term. Considering that the cash transfer teenagers receive is only 30 euros a month, it would be important to think of a higher financial help which would even enlarge the opportunities of children living in poverty. Noteworthy is also the finding that the recipients are, despite being happy to receive it, ashamed of the cash transfer in question, making this research an argument for the Universal Basic Income.

Keywords: social justice, social inclusion, equal opportunities, social equality, adolescence, cash transfers.

Jasmina Jerant, MA in Political Science (from Central European University in Budapest) has a specialization in Social and Political Theory. Contact: jasmina.jerant@gmail.com.

Uvod

Pomanjkanje finančnih sredstev otrokom onemogoča vzdrževanje socialnih odnosov in socialne vključenosti, to pa na dolgi rok negativno vpliva na njihov socialni kapital in jih ujame v začaran krog revščine. Evropska komisija (2013) v Priporočilu, namenjenemu javnim politikam za zmanjševanje revščine in socialne izključenosti otrok, poleg materialne varnosti poziva tudi k spodbujanju enakih možnosti za vse otroke, da bi ti lahko razvili svoj potencial.

Glede na statistike Evropske unije (Eurostat, 2020a) so prav otroci najbolj izpostavljeni tveganju revščine in socialne izključenosti. Leta 2018 je bila njihova stopnja tveganja revščine na ravni EU kar 23,4-odstotna, medtem ko je bila stopnja tveganja pri odraslih med 18. in 64. letom 22,1-odstotna, pri starostnikih nad 65. letom starosti pa 18,4-odstotna (Eurostat, 2020a). Med vsemi evropskimi otroki pa so najbolj ogrožena skupina mladostniki in mladostnice od 15. do 17. leta starosti (Eurostat, 2020b; 2020c). Na podlagi posebnega razvoja in potreb v času adolescence pa so mladostniki in mladostnice še bolj izpostavljeni tveganju, da se ujamejo v začaran krog revščine. Jih pa kljub pravkar navedenim dejstvom raziskave kot tudi predlogi javnih politik za zmanjšanje revščine in socialne izključenosti ne obravnavajo posebej, ločeno od mlajših otrok.

Relevantno je torej razmišljanje v smeri uvajanja socialnih politik, ki bi prav skupini mladostnikov in mladostnic pripomogle k vzdrževanju socialne vključenosti in izstopu iz začaranega kroga revščine. Ena od možnosti bi bila mesečna denarna pomoč. Že leta 2002 (Ridge) so namreč britanski otroci, živeči v revščini, izrazili željo in potrebo po lastnem finančnem viru oziroma po *žepnini*, ki bi jim pomagala pri vzdrževanju socialne vključenosti. V članku se zato osredotočam na možnost avtonomne mesečne denarne socialne pomoči za mladostnike in mladostnice, stare med 15 in 17 let.

V raziskavi sem intervjuvala mladostnike in mladostnice omenjene starosti, ki vsak mesec prejema denarno pomoč prek programa Botrstvo¹ pri Zavodu za mladino Moste-Polje. V članku pokažem, da je na socialni pravičnosti temelječa javna politika avtonomnega finančnega sredstva za 15 do 17 let stare mladostnike in mladostnice dobrodošla rešitev socialne države za spoprijemanje s socialno izključenostjo in revščino. Izsledki pritrjujejo tudi univerzalnemu temeljnemu dohodku, o katerem je Fakulteta za socialno delo pred kratkim izdala obsežen zbornik (gl. Dragoš, 2019).

Revščina in socialna izključenost mladostnikov in mladostnic

Pred nekaj leti je prva mednarodna analiza (Walker, 2014), ki je upoštevala rezultate vzporedne kvalitativne študije revščine v več državah, pokazala, da sta sram in stigma zaradi revščine opazna v vseh gospodarstvih in kulturah. Ista raziskava je tudi potrdila, da tako socialna izključenost kot pomanjkanje

¹ Botrstvo je vseslovenski projekt mesečnih denarnih transferjev, ki ga prek zbiranja zasebnih donacij že od leta 2010 prikrajšanim otrokom namenja nevladna organizacija Zavod za mladino Moste-Polje. Otroci so lahko stari od enega dne do 18 let. Osnovna podpora znaša 30 evrov in je namenjena različnim prejemnikom: bodisi staršem (ki jih nato porabijo za otroke) bodisi neposredno šoli (za plačilo kosila ali zunajšolskih stroškov), za počitnice ipd., nekateri otroci pa prejema denar sami, neposredno na svoje bančne račune. Včasih je donacija lahko dvojna: 60 evrov. Eden od ciljev projekta je otroke iz prikrajšanih okolij čim bolj socialno vključiti (ZPM Ljubljana Moste-Polje, 2015). Za članek je še posebej pomembna skupina 16-17-letnikov, ki neposredno prejema denarno nadomestilo. To pomeni, da denar ne gre niti staršem niti njihovi šoli. Upravičenci torej prejmejo denar mimo starševskega nadzora in ga (domnevno) lahko uporabljajo kakorkoli želijo.

socialnega kapitala pomembno vplivata na ohranjanje začaranega kroga revščine. V predstavitvi izsledkov, zbranih v publikaciji z zgovornim naslovom *Sram zaradi revščine*, je Robert Walker med drugim ponazoril model prepleta med revščino in sramom², po katerem se revščina krepi zaradi srama, stigme, slabe samopodobe, socialne izključenosti, pomanjkanja moči za samostojno odločanje in majhnega socialnega kapitala (Walker, 2014, str. 65–66).

Podobno so ugotovile študije o revščini otrok, v katerih so otroci sami spregovorili o svojih težavah, povezanih s finančnim in socialnim življenjem (Ridge, 2002; Edwards in Hatch, 2003; Elliott in Leonard, 2004; Sutton, Smith, Dearden in Middleton, 2007; Griggs in Walker, 2008; Sweeney, 2008; Walker, Crawford in Taylor, 2008; Horgan, 2009; Chase in Bantebya-Kyomuhendo, 2014). Raziskave ponujajo vpogled v otroško zavedanje socialne izključenosti, ki izvira iz revščine. Otroci sami govorijo o dveh vrstah socialne izključenosti. Najprej o socialni izključenosti, povzročeni od zunaj. Povzročajo jo drugi in negativno vpliva na subjektivno dobro počutje oziroma življenjsko zadovoljstvo, na prijateljstva, samozavest in samopodobo. Otroci se zavedajo, da so stigmatizirani in se zato svoje situacije sramujejo. To pa jih prisili v drugo obliko socialne izključenosti: v samoizključitev.

Samoizključitev se kaže tako v umiku iz prijateljskih odnosov in aktivnosti z vrstniki in vrstnicami kot tudi v tem, da ne vprašajo staršev za denar. Tako se samozanikajo, se izključijo iz socialnih in celo šolskih dejavnosti in omrežij. Zaradi oblačil, ki niso v skladu z najstniškimi trendi, so pogosto ustrahovani, to pa prav tako vpliva na njihovo počutje; jezni so in žalostni, nimajo možnosti za svobodno odločanje o svojem življenju in življenjskih načrtih ter se tudi ne upajo svobodo odločati o poteku svojega življenja.

Najranljivejša skupina glede socialne izključenosti med vsemi otroki pa so mladostniki in mladostnice. V času adolescence preživljajo izjemno težavno obdobje, saj so podvrženi posebnemu družbenemu, kognitivnemu in čustvenemu razvoju (Thomas *et al.*, 2014; Williams, 2007; Erath in Tu, 2014; Peake, Dishion, Stormshak, Moore in Pfeifer, 2013; Crone in Dahl, 2012). Ta razvoj je specifičen in lahko povzroči, da socialna izključenost zelo negativno vpliva na mladostnike in mladostnice, na njihovo osebno dobro počutje. Tako so, v primerjavi z mlajšimi otroci, ranljivejši za posledice socialne izključenosti tudi dolgoročno.

Še več, glede na podatke Eurostata (2020b) so mlajši od 18 let v Evropi druga najbolj ogrožena skupina za tveganje revščine in socialne izključenosti³. Poleg tega se povečuje skupina mladih od 15. do 29. leta starosti, ki niso niti zaposleni niti v izobraževanju (NEET⁴) in so zato v izjemnem tveganju revščine in socialne izključenosti (Eurostat, 2020c). V presečišču skupine, mlajše od 18 let, in skupine NEET so mladostniki in mladostnice v starosti med 15 in 17 let tako v največjem tveganju revščine in socialne izključenosti med vsemi evropskimi otroki. Torej so evropski mladostniki in mladostnice, stari med 15 in 17 let, ne samo na podlagi svojih osebnostnih specifik, tem-

² V izvirniku: *model of the poverty-shame nexus* (Walker, 2014, str. 65–66).

³ Prva je v starosti od 18 do 24 let (Eurostat, 2020b).

⁴ NEET je okrajšava za Young people Neither in Employment nor in Education and Training.

več tudi statistično gledano najbolj izpostavljeni tveganju začaranega kroga revščine in socialne izključenosti.

Je pa malo pozornosti namenjene preprečevanju revščine in socialne izključenosti prav te, najbolj ogrožene skupine otrok. Večina študij mladostnike in mladostnice obravnava ali kot mlajše otroke ali iz zornega kota gospodinjskih oziroma družinskih potreb in situacij. Toda, kot trdita Thomas Feeny in Jo Boyden (2004, str. 7), nam gledanje na »porabo in izdatke odraslih ne pove ničesar o dobrem počutju otrok, ki so odvisni od teh odraslih,« in torej nič o tem, kako mesečni denarni prejemki vplivajo nanje.

Eurostat (2012) je v študiji materialne prikrajšanosti ljudi v Evropski uniji po modelu EU-SILC⁵ prezrl specifične potrebe mladostnikov in mladostnic. Protokol študije o materialni prikrajšanosti je zbiral podatke za otroke od 0 do 15 let prek odgovorov odraslih, mladostniki in mladostnice od 16. do 17. leta starosti pa so odgovarjali na vprašalnike za odrasle, kljub sicer dogovorjenim indikatorjem socialne varnosti in socialne vključenosti EU, po katerih so mladostniki in mladostnice do 17. leta obravnavani kot otroci (Eurostat, 2020a, str. 17). Tako so v nekaterih primerih mladostniki in mladostnice obravnavani kot odrasli po podlagi vprašalnikov za odrasle, v drugih pa so otroci vse do 17. leta obravnavani zgolj kot otroci, ne kot mladostniki in mladostnice s posebnimi potrebami, in odgovarjajo ali na vprašanja, ki bi bila primernejša za mlajše otroke, ali pa v njihovem imenu odgovarjajo starši.

Na ravni Evropske unije pa se, žal, tudi slovenski otroci ne morejo izogniti tveganju revščine in socialne izključenosti. V primerjavi z evropskim povprečjem 27 držav je bilo slovensko povprečje leta 2018 prvič najnižje med vsemi državami EU. Glede na podatke Eurostata (2020a) je bilo tveganju revščine in socialne izključenosti izpostavljeno 13,1 odstotka slovenskih otrok, mlajših od 18 let. Sloveniji so sledile Češka, Nizozemska, Danska in Finska. Največ oziroma kar 38,1 odstotka otrok pa je bilo tveganju izpostavljeno v Romuniji. Lahko smo prepričani, da se bodo te številke zaradi trenutne krize, povezane z virusom Covid-19, še povečale, zato je še toliko pomembneje razpravljati o možnih ukrepih za pomoč najranljivejšim skupinam, med katere sodijo tudi mladostniki in mladostnice, še posebej ti med 15. in 17. letom starosti.

Socialni transferji

Politika denarnih transferjev je ena najučinkovitejših strategij socialne države, ko gre za reševanje revščine otrok. Glede na rezultate empiričnih študij denarne pomoči občutno blažijo revščino prikrajšanih gospodinjev, družin in njihovih otrok (Fiszbein *et al.*, 2009; Morris, Aber, Wolf in Berg, 2012; Bohn, Veiga, Da Dalt, Pereira Brandao in de Carvalho Gouvea, 2014; Ham, 2014; Jones, Kevin in Stabile, 2015; Banerjee, Hanna, Kreindler in Olken, 2015; Hypher in Richards, 2015). Poleg tega imajo »dodatki, posebej namenjeni otrokom«, razkriva Maquet-Engsted (2012, str. 220), »največji vpliv in zmanjšajo revščino otrok v povprečju za 28 odstotkov.«

⁵ EU-SILC je okrajšava za European Union Statistics on Income and Living Conditions.

Vendar pa, naj ponovim, mladostniki in mladostnice, stari med 15 in 17 let, ne veljajo za posebno skupino, ki bi si zaslužila skrbno preiščeno politiko. Bodisi ne prejmejo neposredno nobene nanje usmerjene denarne pomoči in so obravnavni enako kot mlajši otroci in zato njihove posebne stopnje osebnostnega razvoja, po katerem so dodatno ranljivi, niso upoštevane (Edwards in Hatch, 2003) bodisi z njihovimi prejemki nekdo upravlja (TARKI, 2010) in njihova posebna individualna potreba ni obravnavana ločeno, temveč na podlagi gospodinjstva ali družine.

Dejstvo pa je tudi, da denarne socialne pomoči, pri katerih preverjajo upravičenost, povzročajo stigmo in sram ne glede na skupino oziroma prejemnike (Walzer, 1983; Rothstein, 2001; Walker, 2014; Baumberg, 2016), s tem pa se socialna izključenost revnih in prikrajšanih samo še povečuje. Pogojnih transferjev se sramujejo tako starši kot tudi otroci. Univerzalni transferji zato pomenijo učinkovitejši pristop k spoprijemanju z revščino in socialno izključenostjo otrok (Eurochild, 2015, str. 6) in v mojem primeru mladostnikov in mladostnic.

So pa intervjuvani otroci v britanski študiji iz leta 2002 izrazili nezadovoljstvo s tem, da nimajo svojega finančnega vira, s katerim bi lahko avtonomno upravljali za namen socialne interakcije in druženja s prijatelji (Ridge, 2002, str. 131). Želijo si *žepnino*, ki bi jo radi porabili za stvari, ki bi pripomogle k njihovi socialni vključenosti, da bi pripadali⁶ oziroma, še boljše, kam sodili.

Socialna izključenost krši načelo socialne pravičnosti

Socialna pravičnost ni zgolj eno glavnih načel socialnega dela, temveč tudi ena njegovih glavnih motivacij in utemeljitev (IASSW AIETS, 2018). Še več, socialno delo se pri iskanju etične usmeritve obrača k politični in moralni filozofiji, ki ponujata bazen znanja in odgovorov na vprašanja, ki se porajajo v socialnem delu (Grossmass, 2010). Zato je teorija socialne pravičnosti pomembna podstat tako politični teoriji kot tudi socialnemu delu. Namreč, glede na globalno definicijo si socialno delo kot stroka na eni strani in kot akademska disciplina na drugi strani prizadeva za družbene spremembe tudi za izboljšanje počutja posameznika in posameznice in je usmerjeno na spreminjanje tistih strukturnih stanj, ki povečujejo marginalizacijo, socialno izključenost in zatiranje (IAWWS AIETS, 2018). Teorija socialne pravičnosti znotraj politične filozofije oziroma teorije pa obravnava načine, kako naj bi koristi in obremenitve, prednosti in slabosti, pravice in dolžnosti razdelili v pravični družbi (Rawls, 1971).

V članku uporabim teorijo socialne pravičnosti, ki pojmuje socialno izključenost kot kršitev načela socialne pravičnosti – teorijo Briana Barryja (1989; 1998; 2005) in Jonathana Wolffa (2010; 2015a; 2015b). Za Barryja je vodilo socialne pravičnosti distribucija enakih možnosti s pomočjo materialnih dobrin, za Wolffa pa gre pri socialni pravičnosti za vzpostavitev družbene enakosti s pomočjo nedominantnih socialnih odnosov. Socialna izključenost, zaradi katere družbeno okolje posameznika ali skupino izključuje ali zavra-

⁶ V angleškem izvorniku: *fit in* (gl. Ridge, 2002).

ča na podlagi arbitrarnih naravnih ali družbenih dejstev, tako krši socialno pravičnost, saj onemogoča enakost možnosti kot tudi družbeno oziroma relacijsko enakost. Rešitev problema Barry in Wolff med drugim vidita tudi v poštenu kompenzaciji za krivično prikrajšanost.

Barry, ki pojmuje socialno izključenost kot kršitev socialne pravičnosti zaradi vzpostavljanja neenakosti v izobraževalnih in poklicnih možnostih⁷, opozarja na pomembnost socialnih odnosov in meni, da pomanjkanje socialnih odnosov povzroča stigmatizacijo. Wolff pa vidi socialno izključenost kot škodljivo za socialno pravičnost zaradi vzdrževanja relacijske neenakosti med ljudmi in meni, da je treba zato, da bi iztrebili socialno izključenost, najprej premagati relativno revščino, hkrati pa je za premagovanje relativne revščine (ljudem primanjkuje dobrin), da bi lahko pripadali, potrebna določena distribucija finančnih sredstev.

Barry in Wolff soglašata, da so za socialno vključenost potrebne določene dobrine, zanje pa so potrebna finančna sredstva, če naj bo ohranjena primerna raven dobrin za vzdrževanje vključenosti, prav tako pa za izogibanju sramu in stigmati. Oba trdita, da ima posameznica ali posameznik pravico zahtevati redistribucijo dobrin s pomočjo, nadomestili ali povračili v obliki socialnih politik kot kompenzacijo za pomanjkanje naštetih dobrin.

S kombinacijo obeh teorij socialne pravičnosti socialna vključenost ni le pot do socialne pravičnosti prek enakih možnosti (Barry) ali socialne enakosti (Wolff), temveč je povezava med enakimi možnostmi in socialno enakostjo nujna. Socialna vključenost namreč krepi socialni kapital, s tem pa krepi socialno enakovredne odnose, v katerih se človek počuti enakovrednega in cenjenega. Hkrati pa socialna vključenost zagotavlja podlago za izobraževalne in poklicne možnosti. Vendar pa je kot pomoč pri vzpostavljanju povezave med enakostjo možnosti in socialno enakostjo potrebna določena raven materialnih virov. Z drugimi besedami, s socialno izključenostjo se je treba spoprijemati s sprejetjem ustreznih socialnih finančnih politik.

Socialna vključenost je pomembna, ker človeška bitja rada pripadamo. S pripadnostjo izpolnjujemo svoje družbene potrebe. Poznamo pa več različic pripadnosti. Mladostniki in mladostnice, na primer, bi denar raje porabili za športne copate, da bi si tako zagotovili vključenost med svoje vrstnike, kot pa za položnice za električno. Zato je morda tudi za prikrajšane mladostnike in mladostnice pomembno, da imajo na voljo denar, ki ga lahko porabijo kakorkoli želijo. Še posebej zato, ker je pomanjkanje socialnih odnosov v času otroštva, in še toliko bolj v času adolescence, lahko škodljivo za prihodnost.

Da bi našla odgovor na to, kaj mladostniki in mladostnice, ki živijo v revščini in prejema mesečno denarno socialno pomoč, menijo o tej *žepnini* in kako z njo upravljajo, sem se pogovorila z desetimi mladostnicami in mladostniki v starosti od 16 do 17 let. Prek programa Botrstvo pri Zavodu za mladino Moste-Polje mesečno prejema 30 evrov (nekateri 60), mimo starševskega nadzora, za lastno uporabo – za spodbujanje socialne vključenosti.

⁷ Darja Zaviršek, na primer, opozarja v petem poglavju knjige *Skrb kot nasilje*, da se mladi vpisujejo na študij zato, da so varni pred brezposelnostjo (gl. Zaviršek, 2018).

Metodologija⁸

Odločila sem se za kvalitativno raziskavo, predvsem zaradi njene naturalistične in interpretativne paradigme, osredotočene na notranjo izkušnjo posameznice ali posameznika. Poleg tega pa za emski pristop, ki omogoča »razumevanje človeške doživetje izkušnje iz perspektive ljudi samih« (Hennink, Hutter in Bailey, 2011, str. 14). V raziskavi sem iskala prav *človekovo* izkušnjo, glas in subjektivnost (Silverman, 2013, str. 6). Uporabila sem poglobljene intervjuje z odprtimi vprašanji, ker v primerjavi s fokusnimi skupinami zagotavljajo globlje razumevanje družbenega fenomena, se bolje obnesejo pri majhnih vzorcih, omogočajo pa tudi bolj individualen in varnejši prostor (Silverman, 2013). To je pomembno predvsem takrat, ko raziskujemo »občutljive teme, ki zahtevajo zaupnost« (Hennink, Hutter in Bailey, 2011, str. 10).

Saturacija je bila dosežena proti koncu desetih intervjujev. Poleg intervjujev z mladostniki in mladostnicami sem opravila še tri pogovore: z dvema strokovnjakinjama iz nevladne organizacije in z novinarko, ki je v času raziskave že četrto leto pripravljala oddajo o projektu Botrstvo. Ti trije intervjuji so mi pomagali pri umeščanju nekaterih naracij intervjuvanih najstnikov in najstnic v kontekst.

Skrbno sem upoštevala v literaturi priporočene etične postopke (Silverman, 2013, str. 159–173), tudi previdno ravnanje s posnetki in transkripcijami, ki so bile vse anonimne in po končani raziskavi, tako kot posnetki, izbrisane z digitalnih nosilcev.

Še posebej pozorno etično skrb sem namenila občutljivima temama revščine in stigme. Zato sem intervjuvance in intervjuvanke obravnavala kot ranljivo skupino (Silverman, 2013, str. 170–171). Če jim je bilo neprijetno govoriti, sem upoštevala predlog Tima Rapleyja (2007, str. 26) in jim ponudila možnost prekinitve pogovora in odstop od intervjuja.

Izsledki

Izsledki analize intervjujev so v skladu z ugotovitvami empirične literature o revščini otrok. In sicer, da se slovenski mladostniki in mladostnice, ki živijo v revščini, srečujejo z istimi težavami kot otroci v drugih državah, ena njihovih glavnih tegob pa je pomanjkanje finančnih sredstev, ki bi jim pripomogla pri vzdrževanju socialnih odnosov in jih tako ohranila socialno vključene.

Rezultati glede finančnega prejema, s katerim lahko sami upravljajo, pa razkrivajo nove odgovore na to, kako, če sploh, takšna denarna socialna pomoč pripomore k zmanjševanju socialne izključenosti otrok. Pri tem se osredotočim na odkritja, povezana prav s finančno pomočjo, ki jo prejema prek programa Botrstvo.

⁸ Članek je nastal na podlagi magistrskega dela, napisanega v angleškem jeziku na Srednjeevropski univerzi v Budimpešti, z naslovom *'You know, it's so pitiful when you don't have your own cash ...' Autonomous cash benefit as a welfare state tool for battling the poverty and social exclusion of disadvantaged adolescents on grounds of social justice* (gl. Jerant, 2017). V magistrskem delu je več podrobnosti o metodološki izvedbi raziskave.

Avtonomija

Prejemanje lastnega denarja in upravljanje z njim sta mladostnikom in mladostnicam omogočili avtonomijo, ta pa jim je zagotovila, da so si lahko kupili stvari, ki so bile zanje pomembne. Razlikovali so med osnovnimi izdatki in izdatki »samo zase«. Osnovni so bili, na primer, mesečna karta Urbana, hrana (največkrat za šolsko malico) in v redkih primerih za šolske potrebščine. Nakupi »samo zase« pa so pomenili: večje nakupe, na primer plačilo treningov (športniki in športnice), manjše nakupe, denimo kavo (najpogosteje), ali druge izdatke za druženje s prijatelji in vrstniki. Te nakupe so včasih imenovali tudi »razvajanje« ali »nagrade«. Razlikovanje med osnovnimi izdatki in izdatki »samo zase« je poudarilo njihovo željo po avtonomnem delovanju.

Dobro počutje

Možnost, da si kupijo nekaj samo zase, je spodbudila dobro počutje, pozitivno je vplivala na njihovo samozavest, hkrati pa je ohranjala njihove socialne odnose. Tema »samo zase« je pomenila vsaj minimalno olajšanje socialne izključenosti oziroma njenega negativnega vpliva na subjektivno dobro počutje.

Zdi se mi kul, ker lahko večino porabim zase, in včasih za malico. Ampak kul se mi zdi, ker lahko kupim darilo za rojstni dan za prijateljice, česar prej nisem mogla. Ker, veste, tako je bedno, ko nimaš svojega denarja in potem moraš neprestano gnjaviti: 'Mami, a bi mi dala 10 evrov, da kupim majhno darilo zanjo?' Ampak zdaj lahko jaz sama (kupim) in to je tako super!

Ta denar jim ponuja možnost svobodnega delovanja, zaradi katerega imajo boljšo samopodobo. To svobodo in neodvisnost uporabijo za vsaj nekaj vzdrževanja socialnih odnosov na način, ki se njim zdi smiselen in pomemben. Bistvena prednost žepnine je tudi v tem, da omogoča večjo avtonomijo nad zasebnim življenjem, saj jim zato, ker imajo svoj denar, ni treba poročati staršem o vsakokratnih malih stroških in s tem o svojih socialnih interakcijah.⁹

Občutek olajšanja

Večina je večkrat ali na dolgo opisovala občutek olajšanja ob svojem lastnem denarju. Tudi ti otroci se, tako kot v drugi empirični literaturi, niso upali vprašati staršev za denar, a se s pomočjo denarne socialne pomoči izognejo »žicanju« staršev za »euro ali dva«. Zelo so cenili, da jim »ni treba mučiti staršev«, ki »se že tako matrajo z računi«. Zato so imeli manj skrbi in so bili bolj pozitivni. Ni se jim bilo tudi treba nujno odpovedati nekaterim svojim potrebam in se zato samoizključiti ali se odpovedati določeni želji.

Če ne bi imel tega, se v bistvu ne bi mogel na nič zanesti. Lahko vprašam doma, če imajo za Urbano. Če nimajo, boš pač vsak dan šel peš v šolo in to je to. A s tem (prejemkom) veš, da boš nekaj dobil in si potem tudi samostojen s tem.

⁹ Za to spoznanje se zahvaljujem recenzentu prvega osnutka tega članka.

Socialno preživetje

Nekateri so bili cinični, ko smo se začeli pogovarjati o odgovornosti, povezani s prejemkom, saj so menili, da je bil znesek veliko premajhen, da bi lahko povzročil večjo odgovornost. So pa kljub temu opisovali občutek dolžnosti, da »se denarja ne zapravi na neumen način«, za »brezzvezne« in »neuporabne« stvari. Če so torej pazili, da so porabili denar samo za reči, ki so jih sami vrednotili kot smiselne in pomembne, in so ga porabili za kavo, na primer, potem je to bil zanje smiseln izdatek in dobro porabljen denar.

Navsezadnje, ko so primerjali svojo potrebo po lastnem denarju v osnovni in srednji šoli, so poudarili, da se je v srednji šoli »vse spremenilo«, ko so naenkrat potrebovali denar za »osebno rabo«, za »it' ven«, »za kavo«, v primerjavi s prej, ko so ga porabili »za neumnosti, kot kaka lizika, in podobno«. Torej so te izdatke v srednji šoli videli kot izjemno pomembne. Še posebej druženje z vrstniki, ko »se gre ven«, je ne samo ena najbolj cenjenih socialnih aktivnosti, temveč je bila opisana celo kot »preživetje«.

[V osnovni šoli] Jaz nisem rabil denarja za, ne vem, za preživetje, mislim, preživetje kot [zdaj, v srednji šoli] ko grem ven (...) zdaj, kadarkoli gremo ven s prijatelji, v bistvu rabim, rabiš nek denar, da sploh lahko greš ven.

Po navadi, ko so govorili o druženju, so »šli ven« na kavo, v »kak park«, na igrišče. Govorili so tudi o nočnih klubih, v katere najstniki radi hodijo plesat. Klube so večkrat poudarili kot nekaj, kamor »se gre, ko se gre ven čez vikend«. Botrstvo v tem primeru ni pripomoglo k njihovi socialni vključenosti, saj so klubi predragi in jih zato niso obiskovali. A kljub temu, če so imeli kaj denarja, so ga še vedno uporabili, če le lahko, za to, da so šli s prijatelji ven, tudi če ne v klube. Zato ta denar vsaj delno pripomore k njihovemu socialnemu »preživetju«, saj lahko gredo na kavo ali pa ga porabijo za druge manjše izdatke, povezane z druženjem s prijatelji.

Oblačila

S tem prejemkom so si zelo redko kupili oblačila, čeprav so trendovska oblačila, kot so večkrat poudarili, zelo pomembna v najstniški družbi, za vključenost. Prejemek je premajhen za nakup dražjih oblačil. Če jim je kdaj ostalo kaj denarja (v kombinaciji z rojstnodnevnim denarjem od starih staršev, na primer), so omenili »kako majčko«, nikoli pa kavbojk ali športnih copat, saj je prejemek premajhen za takšne nakupe.

Med vrednostjo in sramom

Zaradi radodarnosti darovalcev in darovalk so dobili občutek, da nekomu nekaj pomenijo, da so vidni, da njih in njihove težave nekdo opazi, da je nekomu mar zanje. Z izražanjem velike hvaležnosti so intervjuvanci in intervjuvanke darovalce in darovalke izjemno poosebili in celo romantizirali. Trdili so, da so darovalci in darovalke zagotovo bili, če ne zdaj, pa v preteklosti revni, ker »samo revni res opazijo revne in pomagajo drugim«.

To prepričanje bi lahko bilo izraz velikega nezaupanja do družbe, saj menijo, da jih drugi težko kdaj vidijo ali opazijo. To pa nakazuje na pomanjkanje občutka varnosti, pripadnosti in vrednosti. Prejemek jim je pomagal, da so pripadali, ker so jim bili omogočeni nekateri izdatki, zaradi katerih so se vsaj malo izognili čustvenim in drugim nevšečnostim, ki se pojavijo zaradi pomanjkanja denarja v družini. Biti viden in priznan je sestavni del socialne vključenosti. Prejemek pokrije ta del socialne vključenosti, ker lahko oblikujejo odnose s prijatelji in vrstniki. Prav tako pa jim da občutek, da nekaj pomenijo darovalcu ali darovalki, s tem pa čutijo, da vsaj nekemu v širši družbi nekaj pomenijo, so vredni.

A kljub pozitivnim občutjem, ki so jih izražali glede darovalcev in darovalk denarnega transferja, so mnogi povedali, da je to, da prejemajo denar prek Botrstva, skrivnost. Prejemek jim sicer res odvzame del sramu in stigme, saj si lahko z njim vsaj nekaj privoščijo, da lahko pripadajo, a kljub vsemu, še vedno so se ga sramovali. Izražali so nasprotujoče si občutke glede denarne pomoči: po eni strani so jo hvalili, po drugi pa so se je sramovali. Bilo jim je vidno neprijetno, ko so sočasno govorili o denarni pomoči na eni in o svojih vrstnikih na drugi strani. Denarna pomoč povzroča nelagodnost, sram – še nekaj, kar spet pritrjuje izsledkom v literaturi.

Žepnina omogoča socialno vključenost

Rezultati te raziskave dopolnjujejo študijo iz leta 2002 (Ridge, 2002), v kateri so otroci izrazili veliko željo po lastnem ekonomskem viru za vzdrževanje socialne vključenosti, s katerim bi lahko avtonomno upravljali mimo starševskega nadzora. Raziskava z mladostniki in mladostnicami na primeru projekta Botrstvo pa poleg tega pokaže, da takšno žepnino, ko jo imajo, cenijo in jo med drugim porabijo za socialno vključenost oziroma pripadnost: plačajo za kavo, malico s sošolci, kupijo rojstnodnevna darila, ki jih prej niso mogli, ipd.

Avtonomno ekonomsko sredstvo, s katerim lahko upravljajo po svoji volji, ima pomembno vlogo pri vzdrževanju enakovrednih socialnih odnosov, saj omogoča neodvisnost, udeležbo v ritualih in navadah najstniškega sveta in ne nazadnje boljše odnose doma, saj staršev ni treba prositi za denar. Rezultati lepo pojasnijo odnos med potrebo po redistribuciji ekonomskih sredstev za vzdrževanje socialne vključenosti in teorijo o socialni pravičnosti Briana Barryja in Jonathana Wolffa. Določena raven finančnih sredstev je nujna, če naj bodo socialne potrebe določene osebe zadovoljene tako prek dostopa do dobrin, ki omogočajo pripadnost in vključenost, kot tudi za to, da se posamezniki in posameznice počutijo bolje in vredne. Prejeti denar z zmanjševanjem socialne izključenosti omogoči najstnicam in najstnikom določeno raven enakosti možnosti in socialne enakosti.

Denarna pomoč iz programa Botrstvo, ki največkrat znaša zgolj 30 evrov, verjetno ne zadovolji v celoti zahtev za pravo socialno vključenost, a ta prejemek rešuje problem socialne izključenosti v resničnem svetu, v katerem so potrebne takojšnje intervencije za spoprijemanje z nekaterimi obstoječimi

težavami, s katerimi se spoprijemajo tisti iz prikrajšanih okolij. Gledano z vidika velikosti se ta študija morda ne zdi dovolj pomembna, če govorimo o socialni pravičnosti v povezavi z denarjem za kavo in avtobus ali rojstnodnevna draila. A tudi v svoji majhnosti raziskava pokaže, da takšna socialna denarna pomoč zmanjšuje socialno izključenostjo že na nižji ravni in da bi morala prav zato biti takšna žepnina večja, da bi si otroci, ki jo prejema, še okrepili prihodnji socialni in ekonomski položaj prek socialnega kapitala, ki ga gradijo zdaj, saj začarani krog revščine vključuje trdovratno socialno izključenost, kot dokazuje že Walker (2014).

Hkrati pa takšna žepnina zmanjšuje tudi medgeneracijsko revščino, ki se, kot meni Srečo Dragoš (2013, str. 26), »prenaša iz revnih staršev na otroke, ki se v revščino socializirajo že tako rekoč ‚z materinim mlekom‘«. Če se tej otroci bolje počutijo, ker imajo svoj denar, če so bolj neodvisni, avtonomni, če imajo močnejše socialne vezi, če se čutijo vredne, si želijo tudi avtonomnega odločanja in enakosti možnosti prek občutka pripadanja, potem se njihov občutek nemoči manjša, hkrati pa se povečuje njihova socialna moč.

Ti otroci živijo v okolju in sistemu, v katerem je raven nekaterih dobrin nujna za pripadanje, in dokler so okoliščine takšne, bi bilo nepravilno od njih pričakovati, da bi si želeli manj kapitalističnih stvari, kot so oblačila, športni copati, klubi. Kdo bi celo rekel, da bi lahko denar porabili za kaj primernejšega od kave, a kava je del slovenske kulture, ritualov; s pomočjo kave se družimo in iz teh druženj oblikujemo nove vezi in gradimo socialni kapital.

Nepošteno bi bilo od prikrajšanih zahtevati, da se bodo vedli svoji revščini primerno. Zato so rezultati moje raziskave argument za vzpostavitev univerzalnega temeljnega dohodka. Namreč, finančni prejemek, ki ostane po plačilu osnovnih stvari, je tisto, kar poveča kakovost bivanja in dobrega počutja, enakost možnosti, socialno enakovrednost in socialno pravičnost, hkrati pa manjša začaran krog ujetosti v revščino, ker omogoča socialni kapital in spodbuja dobro počutje.

V smeri univerzalnega temeljnega dohodka

Glede na to, da je moja študija potrdila izsledke v drugi literaturi, po kateri preverjanje upravičenosti do denarne pomoči oziroma pogojnih denarnih transferjev povzroča sram in stigmatizacijo, ki po mnenju Walkerja (2014) povečujeta ujetost v krog revščine, to implicitno pomeni, da bi morali biti transferji brezpogojni oziroma univerzalni. V tem primeru je to še en argument za univerzalni temeljni dohodek. Še več, menim, da moja študija odgovori Van Parijsu (1995, str. 34, 35 in 39) glede najnižje možne starosti za prejemanje univerzalnega temeljnega dohodka. Trenutno predlagana starost 18 let bi lahko bila znižana vsaj na 15 let.

Viri

- Banerjee A., Hanna, R., Kreindler, G., & Olken, B. A. (2015). *Debunking the stereotype of the lazy welfare recipient: evidence from cash transfer programs worldwide*. Pridobljeno 16. 4. 2016 s <https://economics.mit.edu/files/10861>
- Barry, B. (1989). *Theories of justice*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Barry, B. (1998). Social exclusion, social isolation and the distribution of income. *CASE paper CASE/12, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics*, 1–28. Pridobljeno 14. 6. 2016 s http://eprints.lse.ac.uk/6516/1/Social_Exclusion%2C_Social_Isolation_and_the_Distribution_of_Income.pdf
- Barry, B. (2005). *Why social justice matters?* Cambridge: Polity Press.
- Baumberg, B. (2016). The stigma of claiming benefits: a quantitative study. *Journal of Social Policy*, 45(2), 181–199.
- Bohn, S., Veiga L. F., Da Dalt, S., Pereira Brandao, A. A., & de Carvalho Gouvea, V. H. (2014). Can conditional transfer programs generate equality of opportunity in highly unequal societies? Evidence from Brazil. *Revista de Sociologia e Politica*, 22(51), 111–133. Pridobljeno 17. 4. 2016 s <http://dx.doi.org/10.1590/1678-987314225107>
- Chase, E., & Bantebya-Kyomuhendo, G. (ur.) (2014). *Poverty and shame: global experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Crone, E. A. & Dahl, R. E. (2012). Understanding adolescence as a period of social-affective engagement and goal flexibility. *Nature Reviews Neuroscience*, 13(9), 636–650.
- Dragoš, S. (2013). Pogled sociologa na revščino – kaj storiti? V T. Novak (ur.), *Problematika revščine in kako jo reševati: zbornik Nacionalnega foruma humanitarnih organizacij Slovenije (NFHOS)* (str. 20–27). Ljubljana: NFHOS – Nacionalni forum humanitarnih organizacij Slovenije.
- Dragoš, S. (ur.) (2019). *Enostavna ideja: univerzalni temeljni dohodek*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Edwards, L., & Hatch, B. (2003). *Passing time: a report about young people and communities*. London: Institute for Public Policy Research.
- Elliott, R., & Leonard, C. (2004). Peer pressure and poverty: exploring fashion brands and consumption symbolism among children of the 'British poor'. *Journal of Consumer Behaviour*, 3(4), 347–359.
- Erath, S. A., & Tu, K. M. (2014). Peer stress in preadolescence: linking physiological and coping responses with social competence. *Journal of Research on Adolescence*, 24(4), 757–771.
- Eurochild (2015). *Conditional cash transfers and their impact on children: ensuring adequate resources throughout the life cycle from a children's perspective*. Brussels: Eurochild AISBL. Pridobljeno 15. 6. 2016 s http://www.eurochild.org/fileadmin/public/05_Library/Thematic_priorities/02_Child_Poverty/Eurochild/Peer_review_Conditional_Cash_Transfers.pdf
- Eurostat (2012). Measuring material deprivation in the EU. Indicators for the whole population and child-specific indicators. *Eurostat methodologies and working papers*, 1–178. Pridobljeno 30. 4. 2020 s <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5853037/KS-RA-12-018-EN.PDF>
- Eurostat (2020a). EU children at risk of poverty and social exclusion. Pridobljeno 30. 4. 2020 s <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200305-1>
- Eurostat (2020b). *Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion*. Pridobljeno 30. 4. 2020 s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion#Which_groups_are_at_greater_risk_of_poverty_or_social_exclusion.3F
- Eurostat (2020c). *Young people – migration and socioeconomic situation*. Pridobljeno 30. 4. 2020 s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Young_people_-_migration_and_socioeconomic_situation
- Evropska komisija (2013). *Commission Recommendation of 20.2.2013. Investing in children: breaking the cycle of disadvantage*. Pridobljeno 12. 6. 2016 s ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/c_2013_778_en.pdf

- Feeny, T., & Boyden, J. (2004). Acting in adversity – rethinking the causes, experiences and effects of child poverty in contemporary literature. *EH Working Paper Series – QEHWPS*, 116, 1–68.
- Fiszbein, A., Schady, N., Ferreira, F. H. G., Grosh, M., Keleher, N., Olinto, P., & Skoufias, E. (2009). *Conditional cash transfers: reducing present and future poverty. World bank policy research report*. Washington, DC: World Bank. Pridobljeno 14. 6. 2016 s <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2597>
- Griggs, J., & Walker, R. (2008). *The costs of child poverty for individuals and society. A literature review*. York: Joseph Rowntree Foundation. Pridobljeno 18. 5. 2016 s <https://www.jrf.org.uk/report/costs-child-poverty-individuals-and-society-literature-review>
- Grossmass, R. (2010). Justice versus care – a dilemma of ethics. V D. Završsek, B. Rommelspacher, & S. Staub-Bernasconi (ur.), *Ethical dilemmas in social work: international perspective* (str. 25–38). Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
- Ham, A. (2014). The impact of conditional cash transfers on educational inequality of opportunity. *Latin American Research Review*, 49(3), 153–175.
- Hennink, M., Hutter, I., & Bailey, A. (2011). *Qualitative research methods*. London: Sage.
- Horgan, G. (2009). *Speaking out against poverty: voices of children living in disadvantaged areas*. Belfast: Save the children Northern Ireland. Pridobljeno 17. 4. 2016 s https://www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/docs/SOAP_Booklet_1.pdf
- Hypher, N., & Richards, K. (2015). Lessons from practice in child-sensitive social protection. *Enterprise Development and Microfinance*, 26(2), 122–138.
- IASSW AIETS (2018). *Global definition of social work*. Pridobljeno 20. 6. 2019 s <https://www.iassw-aiets.org/global-definition-of-social-work-review-of-the-global-definition/>
- Jerant, J. (2017). *You know, it's so pitiful when you don't have your own cash ...': Autonomous cash benefit as a welfare state tool for battling the poverty and social exclusion of disadvantaged adolescents on grounds of social justice* (Magistrsko delo). Budapest: Central European University. Dostopno: http://www.etd.ceu.hu/2017/jerant_jasmina.pdf
- Jones, L. E., Kevin, S. M. & Stabile, M. (2015). Child cash benefits and family expenditures: evidence from the national child benefit. *The National Bureau of Economic Research. NBER Working paper (21101), April 2015*. Pridobljeno 17. 4. 2016 s <http://www.nber.org/papers/w21101>
- Maquet-Engsted, I. (2012). Enhancing the fight against child poverty in the European Union: a benchmarking exercise. V E. Minujin & S. Nandy (ur.), *Global child poverty and well-being. Measurement, concepts, policy and action* (str. 207–244). Bristol: The Policy Press.
- Morris, P., Aber, J. L., Wolf, S., & Berg, J. (2012). *Using incentives to change how teenagers spend their time. The effects of New York's City's conditional cash transfer program*. New York: MDRC, i–129. Pridobljeno 17. 4. 2016 s <http://www.mdrc.org/publication/using-incentives-change-how-teenagers-spend-their-time>
- Peake, S. J., Dishion, T. J., Stormshak, E. A., Moore, W. E., & Pfeifer, J. H. (2013). Risk-taking and social exclusion in adolescence: neural mechanisms underlying peer influences on decision-making. *NeuroImage*, 82, 23–34.
- Rapley, T. (2007). Interviews. V C. Seale, G. Gobo, J.G. Gubrium, & D. Silverman (ur.), *Qualitative research practice* (str. 15–33). London: Sage.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Ridge, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion: from a child's perspective*. Bristol: The Policy Press.
- Rothstein, B. (2001). The universal welfare state as a social dilemma. *Rationality and society*, 13(2), 213–233.
- Silverman, D. (2013). *Doing qualitative research*. Los Angeles: Sage.
- Sutton, L., Smith, N., Dearden, C., & Middleton, S. (2007). *A child's-eye view of social difference*. York: Joseph Rowntree Foundation. Pridobljeno 17. 4. 2016 s <https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/2134/3045/1/2007-children-inequality-opinion.pdf>
- Sweeney, L. (2008). *Your shout: the views of young people living in poor communities in North East England. Report of a one-day young people's engagement event*. Newcastle: Institute

- for Public Policy Research. Pridobljeno 17. 4. 2016 s http://www.ippr.org/files/images/media/files/publication/2011/11/Your%20Shout%20event%20report_1665.pdf?noredirect=1
- TARKI (2010). Child poverty and child well-being in the European Union. *Report prepared for the DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (Unite E.2) of the European Commission*. Pridobljeno 20. 6. 2016 s <http://www.tarki.hu/en/research/childpoverty/index.html>
- Thomas, A. J., Barrie, R., Brunner, J., Clawson, A., Hewitt, A., Jeremie-Brink, G., & Rowe-Johnson, M. (2014). Assessing critical consciousness in youth and young adults. *Journal of research on adolescence*, 24(3), 485–496.
- Van Parijs, P. (1995). *Real freedom for all: what (if anything) can justify capitalism?* Oxford: Clarendon Press.
- Walker, J., Crawford K., & Taylor, F. (2008). Listening to children: gaining a perspective of the experiences of poverty and social exclusion from children and young people of single-parent families. *Health and social care in the community*, 16(4), 429–436.
- Walker, R. (2014). *The shame of poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Walzer (1983). *Spheres of justice: a defense of pluralism and equality*. New York: Basic Books.
- Williams K. D. (2007). Ostracism. *Annual review of psychology*. 58, 425–452.
- Wolff, J. (2010). Fairness, respect and the egalitarian ethos revisited. *Journal of Ethics*, 14(3–4), 335–350.
- Wolff, J. (2015a). Social equality and social inequality. VV. Fourie, F. Schuppert & I. Helmer (ur.), *Social equality: on what it means to be equals*. Pridobljeno 14. 6. 2016 s <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199331109.001.0001/acprof-9780199331109>
- Wolff, J. (2015b). *Social equality, relative poverty, and marginalised groups*. Pridobljeno 14. 6. 2016 s <https://jonathanwolff.files.wordpress.com/2014/11/wolff-social-equality-relative-poverty-and-marginalised-groups.docx>
- Zaviršek, D. (2018). *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba / *cf.
- ZPM Ljubljana Moste-Polje (2015). *Botrstvo*. Pridobljeno 19. 6. 2016 s http://www.boter.si/Pogosta_vprasanja/p/3346#3nivoA